

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ

ілюзорного світу і навпаки, тобто активізацію усіх креативних потенцій індивіда з подальшим їхнім розвитком.

Ця *взаємодія* відбувається у *віртуальному педагогічному середовищі*, який ми розуміємо як особливий різновид буття. У ньому людина сприймає своєрідний світ подій та явищ, які, з одного боку, начебто мають характеристики, властиві реально існуючим, матеріальним предметам, а з іншого – ці характеристики позбавлені того онтологічного навантаження, яке властиве реальному об'єктам. Ці відносини є ілюзорними, оскільки позбавлені дуже важливої частини своїх атрибутивних ознак, але одна атрибутивна ознака у них є – результат. Під таким результатом ми розуміємо знання, уміння та навички, якими оволодівають учні за умови організації навчально-виховного процесу таким чином – створення віртуального ілюзорного середовища.

Проведене дослідження, звісно, не вичерпує всіх аспектів визначення ефективності застосування віртуально-навчального іншомовного середовища

та взаємодії у ньому педагога та вихованців. Перспективність розробки досліджуваної проблеми полягає у подальшому окресленні нових шляхів і засобів формування вмінь майбутніх учителів іноземних мов до творення віртуальної педагогічної взаємодії.

1. Бычков В., Маньковская Н. *Виртуальная реальность в пространстве эстетического опыта* / В. Бычков, Н. Маньковская // *Вопросы философии*. – 2006. – № 11. – С. 47 – 59.

2. Князева Е.Н., Курдюмов С.П. *Основания синергетики. Режимы с обострением, самоорганизация, темпомиры*. – СПб.: Алатейя, 2002. – 414 с.

3. Лещенко М.П. *Щастя дитини – єдине дійсне щастя на землі: До проблеми педагогічної майстерності: навч.-метод. посіб.* – К.: АСМІ, 2003. – Ч. 1. – 304 с.

4. Потятин Б.В. *Медіа: ключі до розуміння. Серія: Медіа критика*. – Львів: ПАІС, 2004. – 312 с.

5. Lesh S. *Critique of Information*. London; Thousand Oaks (Ca.): Sage Publications, 2002.

6. *The Oxford English Reference Dictionary*, 1996.

7. *Webster's New Universal Unabridged Dictionary*, 1996.

Стаття надійшла до редакції 15.12.2011

УДК 37.026:82

Тетяна Мішеніна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови

Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ “Криворізького національного університету”

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ

У статті розкрито соціокультурні чинники формування дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей, зумовлені трансформаційними змінами компетентісно орієнтованої освітньої системи в умовах інформаційної доби.

Ключові слова: дидактична компетентність, майбутні вчителі філологічних спеціальностей, соціокультурні чинники.

Літ. 9.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень та публікацій. Поступове переведення компетентісної ідеї в систему вищої гуманітарної освіти на рівень обов'язкової її нормативної реалізації у вищій школі, у свою чергу, утруднене низкою протиріч, основне з яких – протиріччя між прагненням суспільства реалізувати цілі гуманістичної освітньої парадигми, що розглядає особистість як центр власного само утворення, й прагматично зумовленими орієнтирами компетентісного підходу в гуманітарній освіті.

Зазначимо, що проблема навчання майбутніх учителів філологічних спеціальностей на засадах

компетентісного підходу дотепер не була предметом спеціального й системного дидактичного дослідження. Натомість її розроблення вважається необхідною й можливою завдяки творчому внеску визнаних учених у розвиток теорії сучасної дидактики вищої школи, які висвітлили: концептуальні засади компетентісного підходу (Н. Бібік, В. Буряк, А. Вербицький, О. Пометун, О. Савченко, А. Хуторської, О. Цокур, В. Якунін); загальні аспекти ключових компетентностей (А. Вербицький, П. Горностай, В. Доній, І. Єрмаков, І. Зимня, В. Ляшенко, Г. Несен, О. Овчарук, О. Савченко, В. Серіков, Л. Сохань); зміст і структуру професійно-педагогічної

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ

компетентності (І. Зязюн, Н. Бібік, Л. Ващенко, Н. Ничкало, Л.Паращенко, С.Ракова); сутність мовної особистості (Л. Буєва, Ю. Караулов, Л. Мацько, І. Халєєва).

Проте незважаючи на значущість отриманих науковцями результатів дотепер остаточно не визначено концептуальну й організаційно-педагогічну основу навчання, зорієнтованого на здобуття компетенцій і компетентностей, а також зміст і структуру дидактичної компетентності майбутнього вчителя філологічних спеціальностей і соціокультурних чинників ефективного її формування. Тому констатуємо, що дотепер не розроблено ефективної дидактичної системи їх формування в майбутніх учителів філологічних спеціальностей упродовж навчання у вищих педагогічних навчальних закладах.

Мета публікації – виявити соціокультурні чинники ефективного формування дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей у навчанні гуманітарних дисциплін, розкрити їх специфіку у змісті компетентнісної гуманітарної освіти.

Виклад основного матеріалу. Компетентнісний підхід до організації навчальної діяльності майбутніх учителів філологічних спеціальностей у вищому навчальному закладі ґрунтується на розумінні навчального середовища як водночас і соціокультурного, що визначає необхідність розкриття соціокультурних чинників шляхом компаративного аналізу категорійного апарату суміжних гуманітарних наук. Слушність позиції доводиться тим, що система організації навчальної діяльності майбутніх учителів філологічних спеціальностей передбачає професійну підготовку фахівців, змістом діяльності яких є педагогічний вплив на об'єкта, здійснюваний в умовах соціокультурної дійсності. У зв'язку з цим важливим видається інтерпретація й моделювання вчителями філологічних спеціальностей соціокультурного простору як умова ефективного педагогічного впливу у процесі навчання гуманітарних дисциплін.

Гуманітарні науки перебувають у тісному взаємозв'язку із соціальною культурологією, змістом якої є дослідження культури як "процесу і продукту духовного виробництва, як системи зі створення та збереження, розповсюдження та засвоєння духовних цінностей, норм, знань, уявлень, значень і символів" [6, 79]. Культура формує духовний світ суспільства і людини; забезпечує суспільство в цілому диференційованою системою знань і орієнтацій, необхідних для всіх видів діяльності; створює цілісний глобальний образ світу, який є результатом усієї духовної активності її носія у процесі контактів зі світом.

Культурний прогрес визначається динамікою вироблення ідей, норм, значень і цілей, якими користується суспільство у регуляції всього розмаїття своєї діяльності, і які забезпечують подальший національний і світовий соціокультурний розвиток. Досвід осягнення цінностей культури завжди індивідуальний, вимагає внутрішнього занурення у простір культурних предметів і явищ, що передбачає розкриття особистісного виміру культурної історії людства, освоєння соціокультурного циклу буття людства, сприяє формуванню уявлення людини про себе як про суб'єкта культурно-історичного процесу, творця культурних цінностей [4; 5]. Наведені вище положення переконують у необхідності докладання значних зусиль, щоб зберегти, відтворити, підтримати і відібрати цінності, знання та орієнтації, оновити їх, надати їм нової інтерпретації й реалізувати їх відповідно до умов буття, що змінюються, послідовного відтворення передового досвіду у змісті гуманітарної освіти, яка найактивніше забезпечує трансляцію і трансформацію духовних цінностей, керування педагогічними впливами. Гуманітарні науки межують із соціальною культурологією в дослідженні механізму засвоєння і розповсюдження духовності, зокрема духовних і соціальних цінностей, відтворених у продуктах духовної і матеріальної культури.

Культурно-антропологічний контекст вищої гуманітарної освіти позначено загально виховним значенням поняття: проблема духовності є проблемою виходу людини за рамки вузько-емпіричного буття, подолання себе усталеного в процесі оновлення й удосконалення, устремління особистості до своїх ідеалів, цінностей і реалізація їх на своєму життєвому шляху [3; 7; 8].

Безумовно, в полі посиленої уваги майбутніх учителів філологічних спеціальностей має перебувати педагогічний вплив складових не лише власне гуманітарних дисциплін в системі освіти, але й культури, політики, економіки, глобальних комунікацій тощо, оскільки провідною складовою засвоєння й розповсюдження духовних і соціальних цінностей є обмін елементами культури (досвідом, досягненнями творчої діяльності), суттю якого є духовне спілкування.

Динаміка культурного розвитку детермінована значною мірою ефективністю педагогічної діяльності вчителів-гуманітаріїв, що у своєму змісті і структурі відтворює зміни духовних цінностей культури, рівень та етапи їх розвитку, принципи функціонування в тому чи іншому суспільстві на певному історико-культурному етапі. Сучасні глобалізаційні процеси дозволяють інтерпретувати думку про визначальний вплив гуманітарної освіти в теоретичному і практичному

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ

аспектах реалізації потенціалу педагогічної діяльності вчителів філологічних спеціальностей:

1. Гуманітарна підготовка створює сприятливі умови для само ідентифікації особистості, яка, розвиваючи свої можливості і здібності, відчуває себе метою і двигуном суспільного прогресу, неминує має вирішувати питання про своє місце і роль у соціумі.

2. Розвиток соціальності майбутніх учителів філологічних спеціальностей розкриває широкі можливості зробити внесок у подальшу розбудову соціокультурного надбання шляхом реалізації гуманістичних ідеалів у своїй діяльності. Реалізація гуманістичних ідеалів можлива за умови досягнення стратегічної культурологічної мети гуманітарних дисциплін: вироблення парадигми педагогічного впливу на людину.

Послугуючись терміном А. Арнольдова "культурна свідомість" [1], що розуміється як сформованість системи духовних і соціальних цінностей й гуманістичних ідеалів, і з допомогою якої людина набуває здатності відчувати свою цілісність у широкому духовному просторі, долучається до відчуття культурного історизму, вважаємо, що в розробленні сучасної концепції вищої гуманітарної освіти на засадах компетентнісного підходу визначальними є вектори *духовного життя суспільства, морального становлення людини, ролі цінностей у формуванні загальної й мовної зокрема культури особистості*.

Філософський аналіз освіти в сучасній культурі України віддзеркалює, на наш погляд, стан соціального становлення особистості в системі освіти, що вимагає якісного переосмислення і подальшої трансформації, адже історико-культурний контекст освіти дозволяє стверджувати, що саме цілі освіти, зумовлені культурними потребами, визначають зміст і методи навчання [9].

Випереджувальний характер освітніх технологій у процесі гуманітарної підготовки майбутніх фахівців зумовлений потребами самої інформаційної культури, спрямованої на постійне динамічне оновлення всіх своїх складових і відповідно такої, що в силу своєї гнучкої системи потребує також координації інформаційного й морального прогресу, підтримання оптимального їх балансу за рахунок соціокультурного базису. Поєднання традиційних технологій навчання гуманітарних дисциплін, націлених на екстенсивне відтворення носієм культури попередніх етапів свого розвитку й науки (вивчення здобутків наукових шкіл), і сучасних – випереджувальних, націлених на інтенсивне, культуротворче соціобуття (інформаційна доба), дозволяє в

керуваному навчальному процесі вивчення гуманітарних дисциплін упроваджувати технологію адаптаційних та інтеграційних соціалізаційних процесів, які в основному ґрунтувалися на таких психічних процесах, як сприйняття та пам'ять, і вдосконалювали їх. Альтернатива спрямована на розвиток мислення та уяви – базових компонентів творчості не для обраних індивідів: педагогічна діяльність інформаційної доби має передувати інформаційному суспільству, створюючи простір для творення інформаційної культури.

Оволодіння майбутніми вчителями філологічних спеціальностей соціокультурним досвідом у процесі гуманітарної підготовки уможливує: 1) розвиток оригінального мислення (здатність до нестандартного виконання завдання); 2) розвиток асоціативного мислення (різноплановість образів, повнота суб'єктивних переживань); 3) формування і розвиток цілісного сприйняття (здатність до узагальнення, емоційного та інтелектуального синтезу образів); 4) розвиток емоційно-чуттєвої сфери (інтенсивність образних переживань); 5) нагромадження естетичних вражень від спілкування з результатами духовного та матеріального виробництва; 6) пізнання світу через власну діяльність завдяки виконанню завдань художньо-естетичної спрямованості, яка сприяє формуванню творчої особистості; 7) формування інтересу й потреби до творчої педагогічної діяльності та спілкування з соціокультурними надбаннями суспільства.

В умовах окресленої освітньої парадигми вищої школи гуманітарна підготовка майбутніх учителів філологічних спеціальностей також набуває нових відтінків, коли реалізується право вибору в конкретних соціокультурних обставинах, створюються реальні умови для гуманізації суспільної свідомості й практики, формується новий тип культурних відносин. Як відзначає О. Асмолов, "освіта формує передумови необхідного переходу від "культури користі" до "культури гідності" [2, 274]. У зв'язку з цим набуває значущості *соціокультурний освітній компонент* у процесі підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей. Реалізація принципів демократизації, гуманізації й гуманітаризації навчально-виховного процесу, зокрема спрямування освіти з контексту ідеології в контекст культури, що потребує об'єктивного аналізу й удосконалення форм і методів гуманітарної підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей, переорієнтації педагогічних цінностей, переосмислення мети, змісту й технологій навчання.

Підвищена увага до індивідуалізаційних

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ

технологій у змісті гуманітарної підготовки водночас не применшує значущості оптимального поєднання адаптаційних та інтеграційних технологій. Культуротворча спрямованість інформаційного суспільства сприяє підвищенню ролі індивідуалізації в загальному процесі соціалізації, отже, і педагогічна діяльність майбутнього вчителя філологічних спеціальностей має керуватися завданням – закласти основи та розвинути творчі здібності в пізнанні й гармонійному вдосконаленні себе, соціуму, світу. З огляду на зазначене вище, характерною рисою педагогічних технологій у змісті гуманітарної підготовки в умовах інформаційного суспільства можна визначити більш тісне взаємопроникнення адаптаційних, інтеграційних та індивідуалізаційних процесів при домінуванні останніх. Розкриємо причинно-наслідкову відповідність щодо специфіки педагогічної діяльності майбутніх учителів філологічних спеціальностей інформаційної доби: ступінь оволодіння особистістю гуманістичними ідеалами і духовними цінностями і їх творчого вияву в соціокультурному середовищі, що глобалізується, визначатиме подальший поступ інформаційного світу.

Наступним соціокультурним чинником формування дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей у процесі організації навчальної діяльності є зміна мети і змісту педагогічної діяльності, зокрема, як уже зазначалося, і в освіті, зумовлена актуалізацією ролі людства в глобалізаційних процесах. Педагогічні технології мають спрямовувати культурний розвиток різних соціумів саме на людину, на оволодіння нею свободою, творчістю та сенсом життя. Традиційно освітні системи за інерцією орієнтовані на адаптаційні процеси пізнання. Оновлення освіти інформаційної доби виявляються частіше в намаганні подовжити процес навчання заради збільшення кількості здобутої індивідом інформації, а не в усвідомленні мети її якісного засвоєння, не в культивуванні суто людських рис сучасної епохи. Процес передавання та засвоєння предметного знання інтенсифікується за допомогою нових інформаційних технологій – проблемою є процес одухотворення цього знання, тобто виховання високоінтелектуальної людини. Важливим видається не лише спростити доступ до соціокультурного надбання людства, але й розкрити педагогічний потенціал досвіду сучасним поколінням як можливість досягти нового рівня свободи, творчості, використовувати соціокультурний спадок людства при вирішенні складних соціокультурних ситуацій, визначенні сенсу власного життя.

Сучасна педагогічна діяльність учителів філологічних спеціальностей має гармонізувати інтелектуальний та ціннісний розвиток на рівні індивідуальної культури, надаючи перевагу ціннісному, оскільки інтелектуалізація сама собою природно супроводить інформатизацію світу. Інноваційні освітні технології у змісті гуманітарної підготовки майбутніх учителів філологічних спеціальностей зі зростанням відкритості світу, зокрема і завдяки Інтернету, мають розв'язувати проблему узгодження різновекторних впливів на індивіда не лише традиційних внутрішньо суспільних соціальних цінностей (родина, етнос, релігія, уряд, суспільство тощо), але й зовнішніх (сусідніх країн, різних регіонів світу, глобальних), оскільки негармонійність цих впливів певною мірою ускладнює ідентифікацію, формування духовності особистості.

Соціокультурним чинником, що визначає зміст і структуру дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей, є різновекторність об'єктів та суб'єктів педагогічного впливу. Реформування освітніх технологій убачаємо в гармонізації соціальних відносин між індивідом і групою задля їхньої позитивної самореалізації в суспільстві, що забезпечує вдосконалення культури останнього; суспільством і групою суспільств задля їх само актуалізації як соціального суб'єкта в регіоні та самоствердження, самореалізації в світі, що уможливило поєднання здобутків національної і світової культур, подальшу контамінацію національних культур; розвитку індивідуальної культури, зокрема людяності, кожної особи, групи, суспільства, регіону та світового співтовариства в цілому, успішного втілення духовних і соціальних цінностей.

Інформаційна доба висуває нові вимоги до засобів формування дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей: посилюється роль ЗМІ, інформаційних і телекомунікаційних технологій. Різні сфери ЗМІ (преса, радіомовлення й телебачення, комп'ютерні телекомунікації) виконують широкий обсяг як загальноінформаційних, комунікативних, так і специфічних функцій, тому цінності ЗМІ становлять своєрідну аксіологічну структуру: загальнолюдська цінність; абсолютні (новизни, змістовності, достовірності, доступності, своєчасності, систематичності, масштабності, відповідності, товарності та інші); прикладні (евристично-пізнавальні, ідейно-формувальні, світоглядно-розвивальні, соціально-орієнтаційні, контактано-комунікативні, культурно-просвітницькі, емоційно-гедоністичні) функції-цінності. Масова інформація має виховну, ціннісно-орієнтаційну

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ДИДАКТИЧНОЇ КОМПЕТЕНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ

зумовленість, а за допомогою її засобів набувають масового тиражування духовні цінності й соціальні норми. У систематизованому вигляді вона відображає світоглядні уявлення й суспільний настрій, що панують у суспільстві, але потужний виховний потенціал ЗМІ не реалізується, якщо особистості, що становлять їхню аудиторію, не мають спільних почуттів, спільного соціального досвіду, ціннісної зорієнтованості.

Новітні інформаційні й телекомунікаційні технології потенційно уможливають сьогодні доступ кожного до будь-яких цінностей, до найякіснішої освіти всіх рівнів. У перспективі інформаційні технології через освітні програми відкриють необмежений доступ до інформації; до того ж за змістом, методами, формами, темпами інформаційні технології є найсприятливішими для реалізації індивідуальних здібностей, можливостей, задоволення потреб індивіда. Природно, інформаційні технології в подальшому відіграватимуть значну роль не лише в адаптації до культурної спадщини, в інтеграції через зміцнення соціальних зв'язків, але й в індивідуалізації, зокрема в донесенні результатів творчої реалізації носія соціокультурного досвіду до людства, що активізує взаємобмін і взаємозбагачення індивідуальної й загальносвітової культури.

Найважливішою складовою сучасних освітніх технологій уже тепер стає розроблення методик оволодіння знаннями, вміннями та навичками користування всіма видами джерел інформації на будь-яких носіях; аналізу, пошуку, синтезу, оцінювання інформації та створення нової. Сучасні інформаційні технології мають забезпечити не лише доступ до освіти, але й забезпечити інформаційний розвиток людини (інформаційну культуру), який є важливою складовою глобальної культури інформаційного суспільства. Гуманітарна підготовка як освітній комплекс має озброїти майбутніх учителів філологічних спеціальностей уміннями та навичками створення й реалізації різнорівневих проектів та програм інтеграції виховних сил суспільства з метою цілеспрямованого вдосконалення національної духовної культури, підвищення культурного рівня населення, через одухотворення кожного його індивіда. Філологічні спеціальності детерміновані специфікою діяльності в педагогічній сфері, тому студенти мають оволодіти знаннями, вміннями, навичками перетворення діяльності цієї сфери на таку, що позитивно впливає на соціальне становлення, духовний розвиток їхнього особистісного утворення, сприяє постійному вдосконаленню позитивних впливів і запобігає деформаційним.

Формування дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей

оптимізується також шляхом варіативного і гнучкого застосування освітніх технологій з огляду розв'язання різних за складністю соціокультурних ситуацій залежно від рівня вже засвоєних та реалізованих цінностей, завдань духовного розвитку при загальній орієнтації майбутніх фахівців людства на глобальні культурні цінності. Йдеться про важливість пластичного розвитку та подальшої трансформації свідомості, вироблення готовності до сприйняття нових власних цінностей та толерантного ставлення до цінностей інших. Сучасні освітні технології мають сприяти не лише формуванню та розвитку ціннісних орієнтацій майбутніх учителів філологічних спеціальностей, але й гармонізації їхньої духовності на всіх рівнях соціуму.

Висновки. Соціокультурні чинники ефективного формування дидактичної компетентності майбутніх учителів філологічних спеціальностей у процесі гуманітарної підготовки зумовлені трансформаційними змінами компетентісно орієнтованої освітньої системи в умовах інформаційної доби і полягають у: випереджувальному характері освітніх технологій; зміні мети й змісту педагогічної діяльності майбутніх учителів філологічних спеціальностей; різновекторності об'єктів та суб'єктів педагогічного впливу; гармонізації засобами освітніх технологій інтелектуального та ціннісного розвитку на рівні індивідуальної культури з наданням переваги ціннісному; визначальній ролі інформаційних технологій у змісті гуманітарної підготовки.

1. Арнольдov А.И. Социальная педагогика и культурология: содружество наук / А.И. Арнольдov. – М.: Ин-т педагогика социальной работы РАО, 1996. – 150 с.

2. Асмолов А.Г. Деятельность и установка / А.Г. Асмолов. – М.: МГУ, 1979. – 143 с.

3. Вебер М. Социология. Загальноісторичні аналізи. Політика / М. Вебер. – К.: Основи, 1998. – 534 с.

4. Гадамер Х.Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Х.Г. Гадамер [перев. с нем.; общ. ред. и вступ. ст. Б.Н. Бессонова]. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.

5. Гегель В.Ф. Философия истории / В.Ф. Гегель // Сочинения. – М.: Соцгис, 1935. – Т. 8. – 440 с.

6. Ерасов Б.С. Социальная культурология / Б.С. Ерасов. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 591 с.

7. Ионин Л.Г. Основания социокультурного анализа: [уч. пособие] / Л.Г. Ионин. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 1996. – 151 с.

8. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г.С. Костюк. – К.: Рад. школа, 1989. – 608 с.

9. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні. Стратегія. Реалізація. Результати / Василь Григорович Кремень. – К.: Грамота, 2005. – 448 с.

Стаття надійшла до редакції 16.02.2012